

VLIV VZTAHU MEZI CENTREM A PERIFERIÍ NA OZNAČENÍ LITERÁRNÍCH SMĚRŮ – PŘÍPAD FRANCOUZSKO-KANADSKÉ LITERATURY

Zkoumání uměleckých hnutí a směrů se velkou měrou týká dvou posledních století vývoje národních literatur, zejména dvou etap – moderny a nástupu avantgard. Vývoj moderního umění je v tomto období vesměs určován velkými, sebestřednými kulturami – francouzskou, anglickou, německou, s nimiž se ostatní, často ty menší, více či méně úspěšně měří, vyrovnávají. Z metodologického hlediska právě tyto menší, periferní kultury a literatury lépe odhalují souvislost mezi procesy kulturními a společensko-politickými, neboť vývoj moderního umění je zde vědoměji poután k národní emancipaci při vytváření moderního, národního státu.¹ To je případ řady středoevropských a balkánských literatur, ale týká se to i literatury ruské, italské, španělské, belgické aj. Z hlediska literárního vývoje se jedná o přehodnocení vztahu mezi centrem a periferií, o proces deperiferizace a vytváření sebestřednosti.

V literatuře je tento pohyb usnadněn tam, kde existuje jazykový předěl a kde přechod z jazyka do jazyka jasně označuje kulturní volbu, vydělení a vymezení se vůči kultuře druhé. Obtížnější situace nastává tam, kde deperiferizace probíhá v prostředí jazykově stejnorodém či příbuzném a kde dominantní postavení jedné z kultur je potvrzeno jazykovou normou sankcionovanou centrem na úkor periferie. To byl a mnohdy dosud je případ řady frankofonních literatur. Francie, kde stát přispěl ke vzniku silně centralizovaného kulturního života a jeho soustředění do Paříže a pařížských institucí, představovala a představuje dominantní faktor ve vývoji francouzsky psané literatury Švýcarska, Belgie a literatur vzniklých na území bývalých francouzských kolonií.

Komplikovanost deperiferizace ve spojení s národním sebeurčením a budováním moderní kultury v moderním státě ukazuje i francouzsko-kanadská literatura. Předmětem úvah zde bude vliv periferního postavení a deperiferizace na utváření literárního dění, tj. jak na povahu literárních směrů, tak na jejich označení v období nástupu modernismu od konce 19. století do 30. let 20. století. Nezbytnost širší kontextualizace však nutí vzít úvahu jednak vývoj celého 19. století, jednak dovršení emancipačních snah kanadského Quebecu od 60. let 20. století.

Volba francouzsko-kanadské literatury má několik důvodů. Je to především jediná francouzsky psaná literatura, která se dokázala od evropského centra odpoutat. Deperiferizace a autonomizace zde úspěšně dospěly k sebestředné, nyní již z větší části americky orientované tvorbě. Tento proces možná nemusí být nezvratný a ani není dosud zcela završen, neboť Paříž nadále zůstává důležitou referencí a pro mnohé quebecké spisovatele i místem legitimizace a konsekrace (viz případ Anne Hébertové, 1916-2000; Nancy Hustonové, *1953; apod.). Nicméně o americkosti současné quebecké tvorby již nemůže být pochyb už proto, že proti vlivu Paříže působí vědomí amerického kulturního prostoru, a to v rozměru obou Amerik. Tento kulturní pohyb, jehož je autonomizace francouzsko-kanadské literatury výsledkem, souvisí s transferem „středu“ světového dění z Evropy na americký kontinent, kde vůdčí pozice připadá Spojeným státům.

Druhý, metodologický důvod je složitost výchozí periferní situace frankofonní Kanady. Literární perifernost se zde totiž zcela nekryje se situací kulturní v širším pojetí a situací náboženskou, politickou a hospodářskou. Postavení původní Dolní Kanady (nyní provincie Quebec) a postavení Franko-Kanaďanů bylo několikanásobně periferní, vždy vzhledem k vícero, navzájem se svým vlivem křížících center. Zatímco v politice a hospodářství se zde vždy střetaly zájmy a vlivy Velké Británie, Anglo-Kanaďanů a Spojených států, v kultuře se k nim přidává ještě prestiž Paříže a Francie a v náboženské oblasti – neboť katolická víra zde byla vedle jazyka

¹ Složitost a proměnlivost jevu ozřejmuje na příkladu střední Evropy Ivo Pospíšil ve stati „Slovanství a střední Evropa“, in *Střední Evropa a Slované*, Brno, Masarykova univerzita 2006, s. 12-25.

silný identitární faktor – i moc Vatikánu.² Obzor identifikace i vymezení zahrnoval jak New York či anglofonní Kanadu, tak Londýn, Paříž a Řím, ba dával možnost postavit jedno centrum proti druhému ve složité hře deperiferizace. Pro zjednodušení se zde omezíme jen na otázku vztahu francouzsko-kanadské literatury k její francouzské referenci v daném období a na problematiku vztahu mezi periferií a centrem. Východiskem úvah bude axiologická strukturace literárního pole. Strukturální rozdíly mezi centrem a periferií umožní vysvětlit odlišnosti v povaze literárních hnutí a směrů na periferii. Tyto odlišnosti pak bude třeba vzít v úvahu při úvahách terminologických v souvislosti s procesem deperiferizace.

Axiologická strukturace a povaha literárních hnutí

Jaká je situace francouzsko-kanadské literatury ve druhé polovině 19. a na přelomu 19. a 20. století? Kvalita a vývoj estetického diskurzu jsou v tomto období dosud výrazně podmíněny periferním postavením. Týká se to tří navzájem propojených hledisek: recepce, časové retardace a hierarchizace. Jedním ze znaků kulturní periferie je skutečnost, že recepce estetických hodnot převládá nad tvorbou a že nová umělecká hnutí se z centra dění šíří směrem k periferii s jistým zpožděním. Otázka axiologické hierarchizace souvisí s hodnotovou nasyceností a strukturací literárního pole. Zjednodušeně řečeno: zatímco v hodnotově nasyceném poli kulturního centra převládají vztahy hodnotové nadřazenosti a podřazenosti, tedy výrazné vertikální hierarchizace, v nenasyčeném prostoru periferie dochází při přejímání hodnot k oslabení vertikální stratifikace hodnot ve prospěch souřadného, horizontálního skladu. Posiluje se tím zároveň tendence ke koexistenci, hodnotové souběžnosti a integraci hodnot. Zatímco hodnotové pole kulturního centra je silně hierarchizováno a tíhne k exkluzi, tedy vytěšňování z vrcholu dolů a k okraji, hodnotové pole periferie charakterizuje inkluze. Tento jev pak může být zdrojem nejen estetické specifčnosti, ale také možností, jak periferní postavení proměnit v novou sebestřednost a osamostatnění.

Recepce hodnot, přejímání nových estetických směrů a také snaha dohnat a vyrovnat se jsou hlavními rysy literárního života daného období. Francouzsko-kanadská literatura postupně vstřebává moderní evropské/francouzské proudy: romantismus, realismus, parnasismus, symbolismus, dekadenci, unanimismus, kubismus. Lze přitom pozorovat dva jevy: zrychlení v recepci modernistických směrů, zejména od přelomu 19. a 20. století zásluhou prvního období Montrealské literární školy, a onu výše zmíněnou integrační tendenci. Patrné je to v povaze obou dominantních literárních škol daného období – Quebecké vlastenecké (60. léta 19. stol.) a Montrealské (1895-1935), ale také v charakteristice montrealských bohémských skupin 80. a 90. let 19. stol. - Rudé brigády (*Brigade rouge*), Klubu bezstarostných (*Club Sans Souci*), Plejády (*Pléiade*), Šesti pijáků (*Six Éponges*) - které se shlížejí ve francouzském parnasismu, dekadenci, symbolismu a naturalismu. Týž jev je zřejmý i u avantgardistické skupiny Kmen Kazuárů (*Tribu des Casoars*; 1913) či u přispěvatelů měsíčníku *Le Nigog* (1918). U všech těchto uskupení převládají postoje preferující inkluzi před exkluzí. Žádné nevystoupilo s koherentním literárním manifestem evropského typu, který by explicitně zamítal předchozí směry a definoval nové estetické zásady. Quebecká vlastenecká škola integruje konzervativce i modernisty, stoupence francouzsko-kanadského klasicismu, preromantiky i romantiky, přičemž žádný z těchto estetických směrů nezaujímá radikální, výlučnou polohu, jak ukazuje romantismus Octava Crémazieho (1827-1879) či Henriho-Raymonda Casgraina (1831-1904). Také Montrealská literární škola je především integrujícím společenstvím stoupenců modernosti od parnasistů po dekadenty a unanimisty, od symbolistů po realisty. Příznačný je vývoj této školy, která do sebe takřka bezkonfliktně vstřebává konzervativní národovectví a po roce 1900 se přiklání k regionalismu. Dekadent a verlainovec Édouard-Zotique Massicotte (1867-1947) není jediný, kdo se posléze zabývá a inspiruje folklórem, kanadskou krajinou, historií. A táž škola pak

² Cf. Gérard Bouchard, *La nation québécoise au futur et au passé*, Montréal, VLB 1999; *La Pensée impuissante : échecs et mythes nationaux canadiens français*, Montréal, Boréal 2004.

v dalším desetiletí poskytne místo opačné tendenci exotistů a unanimistovi Jeanu-Aubertovi Lorangerovi (1896-1942).

Z tohoto pohledu je třeba posuzovat jak povahu a stupeň konfliktnosti uvnitř těchto škol a v literárním dění, tak také estetickou vyhraněnost jednotlivých směrů. Pod stejnými nálepkami nejsou stejné obsahy. Zvláštnost francouzsko-kanadské literatury je patrná již v prvním velkém estetickém sporu 19. století mezi romantiky a stoupenci klasicismu. Ani jedni, ani druzí nevytvoří kompaktní skupiny s ostře formulovaným programem. Polemiky, jakkoli sverpé, nezabraňují kompromisům, přejímání soudů a postojů. Francouzsko-kanadskému romantismu chybí vyhraněný individualismus a subjektivismus. Idealizace minulosti a národního kolektivu na jedné straně a vliv klasicistické normy na druhé straně dovolují, aby preromantické prvky přetrvaly až do poloviny 19. století, dokud je na okraj nevypudí Quebecká vlastenecká škola svým zájmem o konkrétní národní skutečnost. Výrazný subjektivismus se do poezie promítne až ve druhé polovině 19. století. To také částečně vysvětluje, proč tvůrčí počátky řady postav Montrealské literární školy – Émila Nelligana (1879-1941), Arthura Bussiéra (1877-1913), Charlese Gilla (1871-1918) – jsou poznamenány romantickými vzory, než zvítězí modernismus v celé rozmanité šíři jednotlivých „-ismů“.

Centrum a periferie – vztah k Francii

Zvláštnost vztahu mezi francouzsko-kanadskou periferií a Francií je důsledkem historického vývoje. Ve hře není ani tak vztah původní kolonie Nové Francie k evropské metropoli, jako spíše identitární involuce, která se projevuje od 2. pol. 19. století. Národní emancipace, která se po vzoru americké revoluce a evropských revolucí z 30. let 19. stol. rýsovala i v Kanadě a která též vyústila v revoluční vystoupení Vlastenců (1837-1838), byla britskou koloniální mocí potlačena. Dolní Kanada – převážně frankofonní – byla následně včleněna do Sjednocené Kanady (1840), takže původně většinové postavení Franko-Kanaďanů uvnitř jedné provincie se změnilo v menšinové postavení v širším, většinově anglofonním státním rámci. Jestliže do té doby se emancipace zakládala převážně na liberální, laické modernosti, zatímco konzervativní, národně obranný diskurz tvořil menšinový proud, s polovinou 19. století se tato situace obrací a nad liberálním přístupem vítězí národovectví konzervativní. Ve francouzsko-kanadském prostředí to znamená posílení katolické církve. Při absenci, slabosti či oslabení jiných identitárních struktur, představovala katolická církev – díky propracované a pevné organizaci a také schopnosti kontrolovat školství, knihovny a později ovlivňovat i knihtisk a tisk - pevné identitární spojení jazyka, víry, kultury (tradice) a etnicity. Liberální diskurz sice nevyklidil zcela kulturní pole, ale nebyl již hegemonem kulturní situace.

Vztah k Francii se tak zkomplikoval, ba nabyl povahy paradoxu. Na jedné straně pocit ohrožení ze strany anglofonní Kanady nutil Franko-Kanaďany, aby deklarovali svou francouzskost, ba aby ji deklarovali ještě výrazněji než v období Nové Francie, kdy se v kolonii výrazně projevovaly odstředivé identitární tendence. Na straně druhé konzervativní diskurz bránil, aby se hlásili k Francii modernistické, revoluční, republikánské, laické. Tedy právě oné Francie, která pro tehdejší Evropu a svět představuje vzor modernosti a zdroj modernistických a avantgardistických podnětů.

To komplikuje vstřebávání modernistických estetických podnětů a podporuje tradicionalismus. V estetických zápasech 19. století to znamená jednak posílení klasicistických tendencí, jednak valorizaci – v kanadském prostředí – takových literárních uskupení, které ve francouzské kultuře mají spíše okrajové postavení.

Konzervativní ideologie vytváří obraz Franko-Kanaďanů, kteří na rozdíl od Francie – zbloudilé macechy, jež je po sedmileté válce zaprodala Angličanům (1763), než propadla šílenství revoluce, jakobínského teroru, republikánství a novotářství - zůstali věrni Francii královské, katolické. Proto se tato ideologie nemůže hlásit k osvícenství, ale hledá své vzory ve století 17. Paradoxně pak tento konzervativní postoj představuje jeden z faktorů deperiferizace,

totiž ukotvení francouzsko-kanadské literární identity v textech, které francouzská literární historie považuje za marginální a jež si francouzsko-kanadská literatura přivlastňuje. Vedle cestopisů a historiografie jsou to především *Misijní zprávy* jezuitů (1632-1673) a hagiografie. Nejen v náhledu na vzory 17. století, ale i ve svém náboženském a zároveň národním patosu hrdinské předurčenosti k zápasu a zkoušce se tento klasicismus jeví jako barokizující. Přispívá k tomu dosud poměrně výrazná hagiografická tvorba 19. století (Étienne-Michel Faillon; 1800-1870). Životopisy svatých jsou zároveň potvrzením národní specifčnosti a podnětem k hrdosti. Náboženská tematika je zastoupena i v dramatické tvorbě: divácký triumf Beaulieuova *Kristova umučení* (1902) dokazuje, jak hluboko pronikla, ba zlidověla.³

Druhou složkou ovlivňující francouzsko-kanadský klasicismus je samo propojení s neoklasicistickými tendencemi 19. století, především s těmi proudy, které ve Francii souvisejí s obnovou katolictví a myšlenkou monarchismu. Týká se to jednak „románské školy“, jednak, a to zejména, antiromantismu a antimodernismu literární kritiky, jež se konstituovala kolem *Action française* Charlese Maurrása. Ta francouzsko-kanadskému kontextu vyhovovala mimo jiné důrazem na kulturní latinství a národní dědictví. Oba prvky Franko-Kanaďané uvedli do souvislosti s vlastní „severskostí“, aby jako sebeidentifikační znak postavili proti Anglosasům svou latinskost a proti evropské latinskosti zase americkou severskost (Lionel Groulx, 1878-1967; Olivar Asselin, 1874-1937 aj.).

Na straně druhé – jak již řečeno – komplikoval konzervativní kulturní diskurz recepci moderních podnětů. Takřka čítankovým příkladem může být odsudek románu, který najdeme v předmluvě konzervativce Julese-Paula Tardivela (1851-1905) k jeho vlastnímu románu *Za vlast* (*Pour la Patrie*, 1895):

„Důstojný otec Caussette, kterého cituje otec Fayollat v knize *Apoštolát tisku*, nazývá romány *dábelským vynálezem*. Nejsem dalek názoru, že ctihodný kněz má naprostou pravdu. Román, hlavně moderní román a především francouzský román, mi připadá jako zbraň ukutá samotým Satanem ke zkáze lidského rodu. A navzdory tomuto přesvědčení píšu román! Ano, a píšu bez výčitek svědomí. To proto, že je dovoleno zmocnit se válečných strojů nepříteli a obrátit je k prolomení obléhaných hradeb. [...] Nelze popřít nesmírný vliv románu na moderní společnost.“⁴

Je to zároveň ilustrace paradoxní situace ve vztahu k modernosti i ve vztahu k Francii, s níž se francouzsko-kanadská literatura musela opakovaně vypořádat.

Deperiferizace: dialektika národního a cizího

Periferie může být, jak zřejmo, nejen prostorem recepce a reprodukce estetických hodnot, ale rovněž místem, kde se vytvářejí nové kvality. Lze vypořádat, že proces deperiferizace, právě proto, že je spojen s vědomím kolektivního identitárního pocitu, nastoluje dialektiku vztahu mezi národním a cizím, mezi partikulárním a univerzálním. Zatímco kulturní centra své tvůrčí výboje staví do znamení univerzalizmu, periferie tytéž výboje může pociťovat jako ohrožení, jako odcizující, nesvébytný element. Naopak svébytné výdobytky periferie, nejsou-li

³ Hru *Kristovo umučení* (*La Passion*) Germaina Beaulieua (1870-1944) shlédlo v montrealském Národním památníku během tří týdnů v roce 1902 na pětaticet tisíc diváků.

⁴ Jules-Paul Tardivel, *Pour la Patrie. Roman du XX^e siècle*, Montréal, Hurtubise 1989, s. 25: „*Le R.P. Caussette, que cite le R.P. Fayollat dans son livre l'Apostolat de la presse, appelle les romans une invention diabolique. Je ne suis pas éloigné de croire que le digne religieux a parfaitement raison. Le roman, surtout le roman moderne, et plus particulièrement encore le roman français me paraît être une arme forgée par Satan lui-même pour la destruction du genre humain. Et malgré cette conviction j'écris un roman! Oui, et je le fais sans scrupule; pour la raison qu'il est permis de s'emparer des machines de guerre de l'ennemi et de les faire servir à battre en brèche les remparts qu'on assiège. [...] On ne saurait contester l'influence immense qu'exerce le roman sur la société moderne.*“ Charakteristická je zde Tardivelova francouzská, katolicky reakční reference – Fayollatova kniha *Apostolat de la presse*, Paris, Delhomme et Brignet 1892.

v centru zcela ignorovány, představují jen marginální, doplňující hodnoty.

Deperiferizace a vytváření kulturní autonomie téměř vždy provází dialektické přehodnocování národního (partikulárního) ve světle univerzálního, stejně tak jako zhodnocování univerzálního uvnitř partikulárního. Několik takových příkladů nabízí rovněž francouzsko-kanadská literatura.

V úsilí o národní literaturu zde vynikly pozoruhodné ruralistické tendence. V próze se konstituuje v průběhu 19. století svébytný žánr „román rodné hroudy“ (*roman du terroir*) a ruralistická tematika se rozšíří vlivem symbolismu na poezii. Francouzsko-kanadská literární kritika pak v poezii hovoří o protikladu mezi regionalisty (*régionalistes*; Nérée Beauchemin, 1850-1931; Albert Ferland (1872-1943) a exotisty (*exotistes*) či pařížanisty (*parisianistes*; René Chopin 1885-1953; Paul Morin, 1889-1963).

Z obecného hlediska se jedná o zvláštní krystalizaci výše zmíněné dichotomie. Zajímavější je patrně sama terminologie, neboť je součástí literárněkritické tradice a přehodnocovacího procesu. Termín regionalismus, který je zde užíván má totiž plný smysl právě jen v kontextu francouzsko-evropském - jako součást komplementární vazby mezi centrem a periferií. Viděno z centra je toto označení spíše devalorizující či přinejmenším umenšující. Jeho užití je důsledkem původní závislosti francouzsko-kanadské kritické reflexe na literární kritice a historii francouzské. Ve vztahu ke Kanadě by termín plně platil jen za předpokladu, že by francouzsko-kanadská kultura cele a nedílně zůstala součástí francouzské kulturní sféry. Odráží tedy historickou etapu periferní závislosti a z toho důvodu si vyžádal pozdější přehodnocení. Evropocentrické označení sice nebylo nahrazeno, avšak dostalo se mu jiné, valorizující interpretace, vlastně významu opačného: termín se tak stal výrazem hledání národní specifčnosti, kanadskosti, konstituující se sebestřednosti.⁵ Podobně se kritická reflexe vypořádala s původně spíše odsudlivým označením exotistů a pařížanistů. Dichotomie regionalismus/exotismus tak vyjadřuje svébytné francouzsko-kanadské zápolení v prostoru vymezeném dvěma tematickými a obecně estetickými orientacemi: prvky partikulární, národní, kanadské se tu kladou do protikladu k tomu, co je považováno za nekanadské, univerzální. I když pařížkost k exotismu náleží, není to již znak výlučný, nýbrž jen součást úsilí o mnohem širší světovost. Román rodné hroudy v próze a regionalismus a exotismus/pařížanismus v poezii je záhodno považovat za specifické estetické výdobytky francouzsko-kanadské literatury.

Přehodnocení termínu regionalismus a novotvar exotismus/pařížanismus jsou průkaznými projevy emancipačního pohybu, naznačují obrat ve vztahu mezi původním evropským centrem a původní kanadskou periferií, která překročila práh závislosti a vydala se směrem k sebestřednosti. Literárněkritická terminologie je toho svědkem. Napříště již nebude literární kritika a historie používat evropské/francouzské termíny pro označení jevů francouzsko-kanadských. Nová označení - hnutí kolem revue *La Relève* v 30. a 40. letech, surracionalismus a automatismus (obdobu surrealismu) ve 40. a 50. letech, Hexagone v 50. letech, poetika revue *Parti pris* v 60. letech - dosvědčují nabytou sebestřednost kanadsko-francouzské literatury.

Závěrem

Zbývá odpovědět na otázku, kterou lze implikovat z výše uvedené charakterizace rozdílu mezi centrem a periferií, totiž zda nabytá sebestřednost francouzsko-kanadské kultury proměnila axiologickou strukturaci literárního pole. Odpověď je kladná. Nelze si totiž nevsimnout proměny v chování konkurenčních výtvarných avantgard – *Zrakového prismatu* kolem Alfreda Pellana (1906-1988; manifest *Prisme d'yeux*, 1948) a automatistů kolem Paula-Émila Borduase (1905-1960), který pro svůj manifest *Globální odmítnutí* (*Refus global*, 1948) aktivizoval básníky a dramatiky. Saturace hodnotového pole posiluje vertikální hierarchizaci, vede k logice exkluze, k osamostatnění estetického diskurzu. Hnutí formuluje svůj estetický program,

⁵ O specifčnosti termínu regionalismu hovoří Maurice Lemire v úvodu „Introduction à la littérature québécoise (1900-1939)“, *Dictionnaire des oeuvres littéraires du Québec, II, 1900-1939*, díl II., Montréal, Fides 1980, s. XIII a n.

polemicky se vymezuje vůči konkurenci ve snaze ji vytlačit na periferii. Podobnou tendenci najdeme i u hnutí 60. a 70. let, byť nikdy ve zcela „čisté“ podobě.

Lze také – v případě francouzsko-kanadské literatury – vyzorovat i jiný důsledek sebestřednosti, totiž to, že nově utvořené centrum si vytváří svou vlastní periferii. V případě francouzsko-kanadského kulturního prostoru to má opět závažné důsledky terminologické. Jakmile se pevně konstitovalo jádro, ukotvené v území provincie Quebec, pojmenovalo svou literaturu jako quebeckou.⁶ Označení - quebecká literatura (*littérature québécoise*) se ujímá na úkor staršího termínu francouzsko-kanadská (*canadienne française*). V konotaci zaznívá separatistický tón, neboť mizí slovo „kanadská“ (a také „francouzská“), ale je to především výraz nové sebestřednosti a teritoriálního ukotvení. Od tohoto okamžiku se také rodí pojmy označující periferii přiléhající k tomuto jádru: literatura manitobská (*littérature manitobaine*), francouzsko-ontarijská (*franco-ontarienne*), acadská (*acadienne*). Toto rozštěpení původně nerozčleněného francouzsko-kanadského prostoru je třeba interpretovat právě jako důsledek dominance nového středu. Mezi středem a periferií je jeden podstatný rozdíl. Zatímco quebecká literatura se vyvíjí v převážně unilingvním prostředí jazykové většiny, neboť angličtina je v provincii Quebec na základě zákona č. 101 z roku 1997 nyní jen chráněným menšinovým jazykem, osudem periferních literatur je bilingvní prostředí, a to v menšinovém postavení francouzštiny. Tento rozdíl je nicméně relativizován postavením ostrova Quebecu uprostřed anglofonního oceánu.

⁶ Děje se tak z popudu redakce revue *Parti pris*, která pojmenovává novou situaci v tematickém čísle „Za quebeckou literaturu“ („Pour une littérature québécoise“ r. II, č. 5, 1965).